

Nämkar Kari och Snis Mejt löser korna.

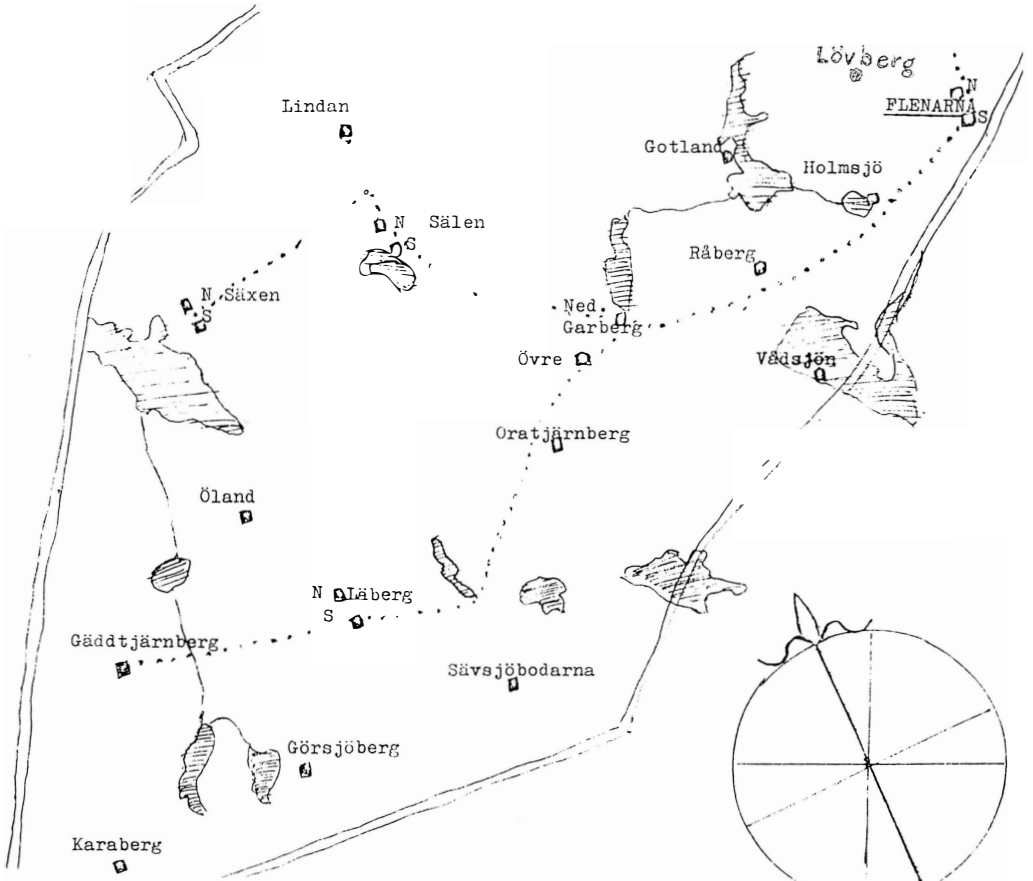
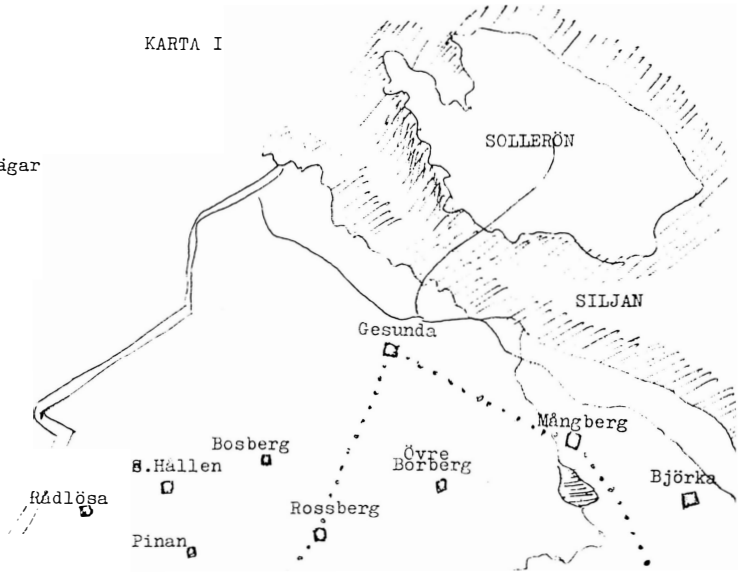
FLENA, vår sista levande fäbod

Följande uppsats är en seminarieuppsats, som godhetsfullt ställts till förfogande av förf. fil. stud. Olof Jonny Berg. De i uppsatsen ingående intervjuerna publiceras i nästa utgåva av "Sool-öen"

Före 1900-talet var det så att ju längre norrut man kom, desto större betydelse hade boskapsskötseln. Detta hade att göra med de ekologiska olikheter som vårt land uppvisar i sin nord-sydliga sträckning. Härtill hör att arbetet i anslutning till foderanskaffningen var det mest arbetskrävande för den boskapsskötande bonden. Allra tydligast kommer boskapsskötselns stora betydelse fram där den bedrivits med fäbodväsen. Fäbodarnas uppkomst får också sättas i samband med en önskan att utöka vall- och betesarealen. Fäbodar i någon form har funnits i Sverige sedan medeltiden, Fäbodväsendet har också varit spritt över hela landet, från Skåne till Norrbotten. Detta om man får tro ortnamnsforskarna som menar att orter med namn på -boda och -bo anger platser som förut varit fäbodar eller fiskebodar. Namn på -bo sägs i de flesta fall ha varit fäbodar.

KARTA I

▣ Fäbodar
..... Buförsvägar

I dag går fäbodarnas sydgräns genom norra Uppland, södra Dalarna och Värmland.

Fäbodhanteringen ökade fram till 1880-talet och var en förutsättning för tidens stora boskapsstock. Betet räckte inte till hemma i byn. Efter 1880-talet inträder en tillbakagång som sedan har fortsatt.

1850—1890 var också betet i solleröskogen, siljansområdet, till det yttersta utnyttjat. På den tiden fanns det alltså mycket skog och lite foder och bete. Fäbodar efter storskiftet tillkom för att utöka åkerarealen och ej för boskapens skull, dessa kallas därför åkerfäbodar. Man kunde ha större åkerareal vid fäbodar än hemma i byn.

Vallningen kunde ske i en- eller flerfäbods-system, vilket innebär att man kunde ha del i en eller flera fäbodars. Hade man del i flera så gick man på bestämda dagar mellan bestämda fäbodars. Således kunde en bonde ha hemfäbod, mellanfäbod och långfäbod, namnen efter fäbodarnas förhållande till hembyn. Hemfäbod räknas som en enklare form av åkerfäbod. På Sollerön ingick hemfäbodarna i ett fäbods-system som är det rikast utbildade vi haft här i landet. Om mellanfäbod saknades tog man kreaturen direkt till långfäboden. Utmärkande för såväl mellan- som långfäbod var att slåttern spelade en så väsentlig roll. Tiden för flyttning till mellanfäboden avgjordes av fäbodlaget självt medan buföring till långfäbodarna reglerades varje år genom pålysning i kyrkan.

Ur äganderättssynpunkt skiljer man mellan gemensamhetsfäbodars, där hus, vall och betet är gemensam egendom, och byfäbodars där allt är enskild egendom precis som i byn.

Fäbodregleringen vid storskiftet slog sönder den gamla fäbodorganisationen. Genom denna tillerkändes varje bonde äganderätt i endast ett fäbodställe, därmed blev det slut med flerfäbods-systemen. Resultatet blev dock ej så förödande på Sollerön där 79 % av fäbodägarna kom att behålla delar i två eller flera fäbodvallars.

Kartan visar solleröskogen där solleröborna hade sina fäbodars. I ett brett bälte med sina utägor ned mot Siljan ligger hemfäbodarna. Bland dem de för oss intressanta Gesunda, Mångberg och Björka. Det ungefärliga avståndet från Sollerön till dessa fäbodars är 5 km.

Längre in, ca 2 mil från Sollerön, ligger ett annat bälte av fäbodars med bl. a. Rossberg, norra och södra Flenarna. Södra Flenarna som

vårt intresse här främst riktar sig till, ligger på en sluttning mot väster, öster om Flenberget. I dalsänkan går buförsvägen förbi fäboden. Fäbodlaget här omfattade på 1840-talet fyra, på 1880-talet sex gårdar.

Det utmärkande för dessa fäbodan är att de utnyttjas en kortare tid, vår och höst, med utgångspunkt från någon av de stora åkerfäbodarna. Så kom delägarna i södra Flenarnas fäbodlag från Mångberg och Gesunda. Sett till antalet gårdar är denna grupp fäbodan små, jämfört med gruppen ovan.

Ungefär fyra mil från Sollerön, i den bortre ändan av solleröskogen gränsande mot Mora, ligger en grupp fäbodan som vi kalla långfäbodan. Här ligger fäbodarna Gäddtjärnberg, Säxen och Lindan. Dessa tre grupper av fäbodan kompletterar varandra i rikt utbildade flerfäbodsystem.

Som exempel på buföring i flerfäbodsystem har vi Hållsläktens buförsväg. Kring valborgsmäss for de från Sollerön till Mångberg. Om isen bar så gick de över på den, om inte, så fick de ta djuren i storbåtar och ro dem över till fastlandet, och sedan gå till Mångberg. Någon vecka före midsommar gick de sedan till Flena och stannade där tills prästen i kyrkan pålyste buförsdagen till långfäbodarna. På den angivna dagen begav de sig så till Lindan där de stannade i fem veckor. Därefter gick de åter till Flena och Mångberg. Vid mikaeli gick de till Sollerön, där de tog upp potatisen och tröskade säden. Så vid allhelgonahelgen for de ännu en gång till Mångberg och stannade där till fram emot jul, då de återvände till Sollerön för att stanna där över vintern.

De prickade linjerna på kartan visar buförsvägar, som våra tre intervjuade kullors familjer har använt sig av på vandring mellan de olika fäbodarna. Bland dessa olika fäbodan i solleröskogen finns ett fäbodområde som fortfarande är i bruk. Det är södra Flenarna eller Flena, som man i dagligt tal säger. Det är en förenkling som har vuxit fram då norra Flenarna sedan länge varit utdöd som fäbodområde. Södra Flenarna omfattade på 1880-talet sex gårdar och 1972 kunde vi se fem gårdar, eller rester av dessa. Gårdarnas kondition är starkt varierande från bra skick till i behov av akut ingrepp.

Ållmasgard hade Ållmaskari som sista ägare, hon skötte om går-

den så länge hon orkade, men hade ingen som tog över skötseln och gården flyttades.

Ryssgard såldes till ett skogsbolag, som endast brydde sig om att hålla efter mangårdsbyggnaden, vilken användes som huggarbostad. De övriga byggnaderna fick förfalla. I dag finns bara mangårdsbyggnaden kvar där och den ägs nu av Rune Håll, som är ättling till Ållgard. Mangården är omgjord.

Svarfgard hette förut Nämkgard, men den släkten lämnade Sollerön varefter gården kom i Svarfsläktens ägo. Här saknades stallet som tidigare har flyttats. Den dubbellada som nu finns där och som tillhört gården, är såld till en utomstående och kommer antagligen att försvinna från området. Den användes som kornlada. Av kvarvarande byggnader i Svarfsläktens ägo har ladugården ett fallfärdigt tak.

Ållgard är den enda gård inom fåboden som fortfarande är i bruk. Sommaren 1972 hade man kor uppe i fåboden enligt gammal rutin. Byggnaderna är därför i gott skick.

Smissgard är den mest kompletta gården med samtliga tillhörande byggnader kvar och dessutom är dessa i gott skick. Smissgards nuvarande ägares fader, "Smittn" kallad, var gift med Ållmaskari ägare av Ållmasgard.

Utom ovan uppräknade byggnader finns vad de kallar "mejeri", som används för kylning av mjölken. "Mejeriet" är en överbyggd kallkälla. Denna anordning var vanlig i vad man kallar halvfåbodrar, där mjölken avhämtades obehandlad. "Mejeriet" är i behov av över-syn.

Öppen kokeld finns vid samtliga gårdar (i långfåbodarna användes riktiga kokhus).

(Här följer de nämnda intervjuerna, som publiceras nästa år.)

Den snart utdöda hanteringen som fåbodväsendet utgör, har fått ta emot hårda törnar av den fortskridande samhällsutvecklingen. 1800-talets storskifte skulle omöjliggöra flerfåbodsystemen, men sollaröborna drabbades inte särskilt hårt av detta som vi har sett. Smis-Annas släkt hade fåbod i Gäddtjärnberget som brukades in i 1900-

talets början, i Gesunda som var i bruk in på 1920-talet, samt i Flena i bruk till 1963.

Håll-Annas släkt hade fäbod i Mångberg, Flena och Lindan. Den sistnämnda var i bruk till sekelskiftet och fäboden i Flena är fortfarande i bruk.

Svarfsläkten hade fäbodan i Gesunda, Rossberg och norra Säxen. Svarf-Elsies farfar och farmor slutade buföra till både Rossberg och Säxen då farmor fick hela nämnkargården i Flena. Det blev således Gesunda och Flena i stället. Fäboden i Flena användes till 1961. Angående buförsvägar mellan nämnda fäbodan se kartan.

Vägars och andra kommunikationers utveckling är någonting som starkt påverkar fäbodlivet. 1893 förbands Sollerön med fastlandet genom den flottbro som då blev färdig och 1935 fick öborna den nya bron. Innan dessa broar fanns, under fäbodväsendets storhetstid, var man tvungen att transportera korna över till fastlandet per båt. Man rodde då över med korna den kortaste vägen till fastlandet, från den by man bodde i. Sedan bron blivit byggd kunde de köra med häst och vagn fram till Svenbacken, som Håll-Annas släkt gjorde, eller till Björka som Smiss-Annas släkt. Därifrån fick de klövja hästar, eller använda släpa den sista väglösa biten upp till Flena.

1945 fick de väg dit upp, vilket kom att medföra stora förändringar. Det blev nu lättare att få upp korna till fäboden, främst sedan korna börjat transporteras upp med slakteriets eller egna djurfinkor. Avsaknaden av denna väg innebar en viss isolering för folket i Flena, och en inskränkning av de varor som de kunde ta med sig till Flena. Inträffade det något som krävde hjälp utifrån så fick de gå ända till ön för att få den, senare fanns telefon i Mångberg och avståndet krympte då något. Folk som kom upp till fäboden var kanske välkomna på ett annat sätt då än de är idag i bilismens och turismens tidevarv.

Före vägens tillkomst hade fäbodfolket alltså svårigheter att få upp de varor som behövdes i fäboden, det är därför naturligt att man bara tog med det nödvändigaste. Kosten bestod dels av medfört kött och fläsk som konserverats enligt den gamla förrådshushållningens principer, dels av mjölk och mjölkprodukter som förvärvats i fäboden och som de tycks ha kunnat konsumera i den omfatt-

ning de önskat. Brödet, tunnbrödet, kunde man inte frakta upp utan det bakades i fäboden av medhavda ingredienser. Detta bak gjordes i Smissgården och utfördes i början av varje fäbodvistelse, ända fram till 1945 då vägen till Flena blev klar.

Fäbodväsendets utveckling framträder också tydligt i arbetsredskapen. Fram till början av 1920-talet användes mjölkammare i flera av gårdarna i Flena. Trätråg och laggkärl började så småningom att ersättas av plåthinkar och mjölken kylades ned i den överbyggda kallkälla man kallade "mejeriet". Mejerier i egentlig mening kom till Mora och Sollerön i början av 30-talet, men till dessa sändes aldrig mjölk från fäboden i Flena.

Under 1940-talet tog man upp separatorn till fäboden från Sollerön. Stötkärnan har ersatts av vevkärnan och den användes ännu i Flena. Utvecklingen, eller rättare avvecklingen, framgår även ur en del byggnader och dess funktioner.

Kornladan, där man även tröskade, användes för säden fram till 1930-talet. Därefter såddes säd endast sporadiskt och man gick helt över till att så grönfoder till korna, fodret förvarades i kornladan som fick behålla sitt namn.

Den eldplats som finns vid varje gård i Flena tänkte jag mig som en enklare form av kokhus som användes i långfäbodarna för mesmörskokning. Vid närmare efterforskning har det dock visat sig att folket i Flena gjort den tidsödande messmörskokningen inomhus i mangårdsbyggnaden och att eldplatsen ute använts till att värma vatten på, till disk och hackelse (Hackelse bestod av hackat gräs, löv, hö och halm i varmt vatten som gavs varje ko i ett laggkärl).

Den bild vi har kunnat få av fäbodhanteringen ur detta begränsade material är inte speciell romantisk. Vi har inte sett några vitterkor eller skogsväsen som lockat våra kullor. Sedan 1935 har alltid kullorna gått med och vallat korna, de har dessutom bara låtit dem vara ute i skogen under förmiddagen. Detta har i sin tur eliminerat de svårigheter som kunnat uppstå om korna haft möjlighet att gå långt bort, eller det blivit mörkt innan man hämtat dem.

Vallkullor ljudande i vallhorn har vi ej heller fått se, dessa horn har begagnats i trakten men före våra kullors tid.

Den bild vi har fått tycker jag är en vardagsbild visande en gren av boskapsskötseln som har sina dagar räknade. Fäbodarnas försvinnande ser nästan ut som en nödvändighet i den allmänna samhällsutvecklingen och i de styrandes medvetna politik, då de är olönsamma och otidsenliga.

Olof Thanig i Svenska Turistföreningen säger i boken Fäbodarnas försvinnande ”Romantik kan ge bröd åt diktare men knappast åt jordbrukare”.

Det är sådana krasst ekonomiska resonemang som hittills har fått bestämma. Men har vi nu inte kommit en bit längre, börjar vi nu inte kunna anlägga andra aspekter än de rent ekonomiska?

Nöjer vi oss med materiell njutning, mat för dagen, som vi gjorde när vi befann oss i samlarstadiet?

Om fäbodarna idag inte har något ekonomiskt värde för jordbruksnäringen, så måste vi väl tillerkänna dem ett kulturellt värde för oss alla, i en tid där vi gör allt för att utplåna alla spår av det som är gammalt och idag olönsamt.

Varje generation som dör ut försätter de efterlevande i en viss glömska. Samtidigt är vi som lever nu ansvariga inför den generation som kommer efter oss. Vad skall du svara dina barn eller barnbarn när de frågar varför ni lät värdefulla ting förstöras?

Om nu alla går med på att våra få levande och oförstörda fäbodarnas är kulturellt värdefulla och värda att sparas, hur skall vi då kunna ta hand om dem?

Om vi ser på Skansen i Stockholm som har gamla anor i sina försök att bevara gamla byggnader och har sin förtjänst i att ha varit tidigt ute och kanske spridit kulturell medvetenhet, så anser jag att formen som sådan är felaktig. Ett Sverige i miniatyr, i Stockholm, är ett exempel på en centralisering.

Du behöver inte göra dig besvär med att åka upp till Dalarna för att få se en moragård, du kan se den men också gårdar från övriga Sverige på ett enda ställe i huvudstaden. Kulturella intryck matas här fram som skvalmusiken i radions P3 kanal.

Om man nu godtar att fäbodarna skall bevaras på ort och ställe, så måste jag ändå ställa mig tveksam till de förslag som går ut på att dessa skall finansieras som fritidsstugor. Detta har framlagts på

vissa håll. Vem skulle kunna bevara en fäbod i oförändrat skick och samtidigt utnyttja den som fritidshus? Helgerånen skulle bli många.

Fäbodarna måste bevaras på den plats där de står. Kulturella ansamlingar av typ Skansen är bra som skolmaterial och för folk som inte kommer längre, men kan aldrig mätas med de hus eller föremål som står kvar i sin riktiga miljö.

I vår tid med den anstormande internationaliseringen och tendenser till likriktning, måste det ju vara än värdefullare att på ort och ställe få uppleva en bygds kulturella särart.

Utom själva de byggnader som en fäbod består av så måste vi även försöka att bevara gärdesgårdar och ängar som hör till. Alla dessa saker hör ihop och skall ses tillsammans, för att det skall kunna bli en sann bild.

Jag kommer nu tillbaka till hur vi praktiskt skall kunna ta vara på våra fäbodar och här har jag ingen generell lösning att komma med. Jag tror emellertid att man här måste gå från fall till fall för att finna en lösning, då det finns så många faktorer som spelar in, äganderättsförhållanden, intresse hos ägarna samt hos den egna kommunen m. m. Det kan dock inte godtas att hela saken avfärdas på grund av bristande ekonomiska medel, då det åtminstone till en början är lika viktigt att personliga initiativ tages och att några arbetstimmar offras. Men vi har inte alltför lång tid på oss.

Vad gäller Flena så är detta område lyckligt lottat i många avseenden och som John Granlund säger i Gruddboboken "Södra Flenarna synes mig ha varit den åkerfäbod som i stort sett är minst förändrad". Varför Flena klarat sig så bra beror förstås av flera orsaker. Har legat tillräckligt avsides för att undgå bli uppäten av den växande bebyggelsen. Har ingen badsjö som annars brukar verka som en magnet på fritidsfolk. Flena har även lyckats undgå vägbygghandens avigsidor, som vi sett även genom egen klokhet. Över den Svarfärgda rossbergsgårdens stuggrund går nu en väg. Det som kanske har betytt mest är nog fäbodägarnas personliga egenskaper, vilja, intresse.

För Flenas del är bevarandet av fäbodområdet fullt möjligt, den är fortfarande levande och befinner sig i gott skick, finns kvar i fä-

bodidkarnas släkt. Såväl Smiss- Svarf som Hållgården har tidigare ägts av ett stort antal delägare. Det är först på senare år som respektive gård fått separata ägare. Detta måste i sin tur underlätta när man skall komma överens om bevarandeformer gårdarna emellan.

Ekonomisk hjälp utifrån är kanske inte så lätt att få, åtminstone inte i början. Initiativet måste komma från Flenas gårdsägare själva, som jag föreslår går ihop i en intresseförening som försöker hålla sin fåbod vid liv, ordnar stadgar och garantier som juridiskt håller i framtiden, och hoppas att kulturvårdande myndigheter snart skall vakna.

Olof Jonny Berg